

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 59 – 116.
2. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 287 – 314.
3. Макаренко А.С. Книга для родителей. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 5. – 261 с.
4. Макаренко А.С. О Книга для родителей. Педагогические сочинения: В 8 т. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 7. – С. 145 – 157.

УДК 316.614 (09)+371.4

А.А. Сбруєва
Сумський державний
педагогічний університет

**ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ
А.С. МАКАРЕНКА**

У статті зроблена спроба системного аналізу чинників ефективної соціалізації вихованців у закладах А.С. Макаренка. Проаналізовані вхідні параметри діяльності виховної системи видатного педагога, її процесуальні характеристики, результати та контекстуальні чинники, що найбільше впливали на досягнення ефективної соціалізації.

In the article the system analysis of the factors of socialization of pupils in educational establishments A.S. Makarenko is carried out. The incoming parameters of educational system of the outstanding teacher, its judicial characteristics, results and the contextual factors that had the greatest influence on achievement of effective socialization are analyzed.

Виховна система А.С. Макаренка вже більш ніж півстоліття є предметом ретельного аналізу як представників радянської та пострадянської школи педагогічної думки, так і західних науковців. Найбільш вагомими результатами таких досліджень стали праці українських і російських теоретиків Є. Балабановича, Л. Віничук, М. Виноградової, Л. Гордіна, Р. Гурової, Н. Дічек, В. Карманова, І. Козлова, В. Коротова, М. Красовицького, В. Кумаріна, П. Лисенка, Ф. Науменка, М. Ніжинського, Н. Ничкало, М. Павлової, А. Фролова, М. Ярмаченка та зарубіжних – Е. Гартмана, В. Зюнкеля, Л. Фрезе, Г. Хіллліга, І. Шварцовой та ін. За всієї суперечливості ідеологічних оцінок суспільно-політичного ладу держави, в якій жив і працював А.С. Макаренко, а також ідейних засад його спадщини, жоден дослідник не може заперечити того факту, що вихованці Макаренка успішно інтегрувалися в тогочасне суспільство. Для абсолютної більшості з них був

характерним високий рівень сформованості соціальних якостей, цінностей, норм, знань, необхідних для ефективного функціонування в соціумі того часу. Отже, незаперечним є той факт, що навчально-виховні заклади Макаренка досягали ефективною соціалізації своїх вихованців, виправдовували очікування суспільства і держави. В сучасних умовах проблема ефективною соціалізації молоді є гостро актуальною, оскільки далеко не кожен освітній заклад спроможний досягти ефективного результату діяльності. З огляду на такі міркування, ми вважаємо доцільним з'ясування чинників, що зумовили ефективність соціалізації особистості у виховних закладах, що працювали під керівництвом видатного вітчизняного педагога.

Значущість такого завдання зростає в умовах домінування в сучасній педагогіці результативної парадигми, зумовленою перетворенням освітньої системи на продуктивну силу, від результатів діяльності якої значною мірою залежить процвітання нації.

У сучасній освітній теорії існують різні моделі визначення ефективності діяльності навчально-виховних закладів. Найбільш адекватною ми вважаємо *системну модель*, в якій комплексно враховані всі складові її діяльності: вхідні параметри (або ресурси), процесуальні характеристики, результати діяльності, контекстуальні чинники.

Перш за все звернемось до характеристики ресурсної складовою діяльності виховних закладів Макаренка. Головним ресурсом, що зумовив її ефективність, ми вважаємо особистість педагога та його особистісні якості та високу професійну компетентність.

Найбільш об'єктивним свідченням особистісних якостей Макаренка-педагога можуть бути, на нашу думку, спогади його вихованців, що обрали вчительську професію за прикладом свого наставника, оскільки ці люди можуть оцінити його не тільки з позицій захопленого дитячого сприйняття, але й на основі виваженою професійною рефлексії. На нашу думку, найбільш концентрованим виразом визнання Макаренка як харизматичної особистості та високого професіонала є рядки, які належать Олексію Григоровичу Явлинському – вихованцю комуни, для якого Антон Семенович став орієнтиром на все життя. Після війни Олексій Григорович працював у колонії для неповнолітніх

правопорушників у м. Стрий Львівської області. Як і А. Макаренко, він усього себе віддав складній роботі перевиховання дітей і так же стрімко помер від розриву серця.

Олексій Григорович писав: “До вступу у комуну імені Держинського мені доводилось жити в багатьох дитячих будинках і колоніях. Але тільки комунa для мене назавжди стала рідним домом. А в особі Антона Семеновича я, як і тисячі інших комунарів, знайшов батька і матір, учителя і друга. ...Особиста привабливість Антона Семеновича була такою великою, а його турбота про кожного з нас такою очевидною та відчутною, що не могла не викликати у відповідь великої любові до нього.

... Я пам'ятаю, багато хто з нас серйозним чином уважали, що Антон Семенович уміє читати думки і сховати від нього щось неможливо – він усе одно дізнається. Такому наївному, напівдитячому переконанню сприяло те, що Антон Семенович, дійсно, завжди знав про всі вчинки вихованців, суворо слідкував за усіма подробицями їх побуту. ...Надзвичайна працездатність Макаренка дивувала хлопців і часто була найкращим виховним прикладом. Величезне враження залишали у вихованців бесіди з Антоном Семеновичем. Говорив він настільки просто, дохідливо, переконливо і водночас красиво, що неможливо було не слухати його, неможливо було йому не повірити... Для мене тепер очевидно, що величезна сила слів Макаренка полягала в їх глибокій щирості.

...У нього часто змінювався вираз очей – то вони загоралися іскрами молодості, радості, задоволення, то займався в них вогник гніву. Ці очі могли бути дуже строгими, навіть суворими, і дуже ніжними.

...Антон Семенович завжди брав безпосередню і найактивнішу участь у всіх заходах, що проводились дитячим колективом. Тому ми, діти, бачили в ньому не тільки вихователя, але й старшого друга, відчували в ньому рідну, близьку людину” [7].

Отже, найбільший вплив на перетворення навчально-виховних закладів Макаренка на заклади ефективної соціалізації особистості зробили, на нашу думку, *фундаментальна освіченість педагога, його висока професійна компетентність, неперервна самоосвіта, поглиблена професійна рефлексія та різнобічна творча самореалізація.*

Ще однією важливою складовою ресурсної бази виховної системи Макаренка ми називаємо його *педагогічну логіку*. Вона визначається педагогом як застосування діалектичного підходу до педагогічних явищ, як метод, що спирається на загальні закони діалектики й водночас відбиває всю якісну своєрідність явищ навчання й виховання дітей. Педагог сформулював основоположні вимоги, на яких повинна базуватись педагогічна логіка.

По-перше, це *вимога доцільності*, що є одним з найважливіших проявів складної причинної зумовленості і закономірного розвитку виховання. Ця вимога трактує мету виховання як найважливішу умову і фактор, закон, що визначає всі особливості виховання, його спрямованість і характер у цілому.

З вимогою доцільності виховання пов'язана й інша, що формулюється як *діалектичність* педагогічної дії. Загалом А. Макаренко називав педагогіку “наукою діалектичною, що абсолютно не допускає догми”. Подальшими вимогами до педагогічної логіки є *цілісність та системність*. “Сама система засобів, – наполягає А.С. Макаренко, – ніколи не може бути мертвою та застиглою нормою, вона завжди змінюється і розвивається, хоча б тому, що росте і дитина, входить у нові стадії суспільного та особистого розвитку, росте і змінюється наша країна. Тому ніяка система виховних засобів не може бути встановлена назавжди” [4, 121].

Отже, діалектична педагогічна логіка стала тим вагомим ресурсом, який дозволив повноцінно реалізувати всю сукупність професійних компетентностей А. Макаренка у процесі соціалізації його вихованців.

З'ясування провідних аспектів застосування педагогічної логіки Макаренка незаперечно доводить пріоритетну роль теорії виховання дитячого колективу у його творчому доробку. Саме в контексті цієї теорії слід розглядати процесуальний аспект ефективності системи соціалізації особистості.

Авторське “*ноу хау*” розвитку колективу як фактора соціалізації вихованців було сформульоване педагогом у вигляді цілісної концепції, що вже стала класикою світової педагогічної науки. У найбільш концентрованому вигляді макаренківська виховна концепція може бути

подана у формі трьохрівневої системи, яка включає двадцять законів, принципів та умов ефективного функціонування дитячого колективу.

Не входячи у змістові подробиці цієї концепції, відзначимо, що вона дуже добре відображає діалектичну логіку побудови процесу соціалізації, тобто передбачає його цільову детермінованість, цілісність та системність. Застосований Педагогом спосіб організації виховного колективу дозволяє йому проявляти якості гнучкості та відкритості, готовність вчасно реагувати на зміни, що диктуються як зовнішнім контекстом, так і внутрішніми чинниками впливу. Користуючись сучасною термінологією теорії розвитку організацій, ми можемо назвати заклади, в яких створювалась виховна система А.С. Макаренка, “організаціями, що навчаються”, оскільки вони не тільки були готові до складних змін, але й передбачали їх обов’язковість як умову ефективного розвитку (тобто, жили за законом руху колективу).

Важливою ознакою ефективності макаренківської технології розвитку колективу ми вважаємо розвинуті суб’єкт-суб’єктні відносини, в яких значущими суб’єктами соціалізуючих впливів є як педагоги, так і дитячий колектив і кожен окремий вихованець.

Діалектика відносин колективу й особистості полягала в макаренківській системі в тому, що колектив, будучи провідним інструментом розвитку особистості, перетворювався, наряду з нею, на головну цінність, що виступає в умовах життя дитини поза межами родини, тим паче у закладі пенітенціарного типу, на головний гарант її успішної соціалізації та безпечного повноцінного розвитку. А.С. Макаренко писав з цього приводу: “Захищаючи колектив у всіх точках його стикання з егоїзмом особи, колектив тим самим захищає й кожну особу і забезпечує для неї найсприятливіші умови розвитку. Вимоги колективу є виховними, головним чином, щодо тих, хто бере участь у вимозі. Тут особа виступає в новій позиції виховання – вона не об’єкт виховного впливу, а його носій – суб’єкт, але суб’єктом вона стає, тільки виражаючи інтереси всього колективу.

Це напрочуд вигідна педагогічна кон’юнктура. Захищаючи кожного члена колективу, загальна вимога водночас від кожного члена сподівається

посильної участі в спільній колективній боротьбі і тим самим виховує в нього волю, загартованість, гордість” [6, 231].

Важливим інструментом перетворення дитячого колективу на агента успішної соціалізації вихованців у закладах Макаренка стала система самоврядування, чинниками ефективної роботи якої ми вважаємо такі:

1) регулювання органами самоврядування всіх сторін життя колективу;

2) урахування специфіки кожної із сторін життєдіяльності колективу в особливостях побудови відповідних органів самоврядування;

3) демократичний централізм як принцип діяльності дитячого самоврядування;

4) регулярність роботи органів самоврядування;

5) постійна ротація виборних органів з метою надання можливості розвитку лідерських якостей усім членам колективу;

6) культивування в колективі відносин взаємної залежності, які передбачають уміння наказати товаришу в межах однієї сфери діяльності та підкоритися його наказу в іншій;

7) діалектичне співвідношення педагогічного керівництва та дитячого самоврядування: чим більш високим є рівень розвитку самоврядування дитячого колективу, тим більш опосередкованим стає педагогічне керівництво його діяльністю.

Розгляд процесуальної складової макаренківської системи соціалізації особистості передбачає, безумовно, характеристику особливостей організації життєдіяльності дитячого колективу. Основоположним здобутком педагога ми вважаємо перетворення трудової діяльності на системоутворюючу основу життя колективу в цілому і кожного вихованця зокрема. Пріоритет трудової діяльності в житті колективу й особистості А.С. Макаренка виводив передусім з потреб політичної та громадянської соціалізації: “Трудова турбота – це не просто дорога до засобів існування, це ще й етика, це філософія нового світу... Як же ми можемо виховати майбутнього громадянина, якщо з малих років не дамо йому можливості пережити досвід цієї трудової турботи і в ній викувати свій характер, своє ставлення до світу, до людей...?” [5, 260 – 261].

У результаті “тривалих роздумів, пильних найтонших спостережень, аналізу” А.С. Макаренко сформулював систему вимог до організації трудової діяльності дитячого колективу, що може, на нашу думку, претендувати на певну універсальність. Отже, до головних чинників ефективної організації дитячої праці у виховних закладах А. Макаренка належать такі:

- ставлення до праці як до органічної складової широкої системи вихованих впливів: *«труд без освіти, що йде поряд, без політичного й суспільного виховання, ...не дає виховної користі, є нейтральним процесом»*,

- перетворення “праці-роботи” на “працю-турботу”: *“у трудовому зусиллі виховується не тільки робітнича підготовка людини, але й підготовка товариша, тобто виховується правильне ставлення до інших людей, – це вже буде моральна підготовка”*;

- творчий характер праці, що є можливим *“лише тоді, коли вихованець ставить до праці з любов’ю, коли він свідомо бачить у ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця перетворюється для нього на основну форму прояву особистості і таланту. ...Творча праця зовсім неможлива в тих людей, які до роботи ставляться зі страхом, які бояться відчуття трудового зусилля, бояться, так би мовити трудового поту”*;

- ранній початок трудової діяльності дитини у формі гри; посиленість і доступність праці, тривалість та результативність трудового зусилля, якість праці;

- глибоке осмислення вихователем мотивації дитячої праці, взаємозв’язку в ній впливів на різні психічні якості особистості. Педагог вірив, що *“коли-небудь справжня педагогіка дослідить механіку людського зусилля, вкаже, яке місце належить у ньому волі, самолюбству, сорому, навіюваності, наслідуванню, страху, змагання і як усе це комбінується з явищами чистої свідомості, переконаності, розуму”*;

- естетична виразність дитячої праці. Хороша робота *“приносить дитині радість. Це буде або радість творчості, або радість перемоги, або радість естетична – тобто радість якості”*.

Останній з названих вище чинників ефективної організації праці – естетика дитячої праці, – є логічним містком до розгляду ще одного процесуального аспекту, що визначає ефективність соціалізуючих впливів виховної системи А.С. Макаренка і є захоплюючим утіленням особистості Макаренка-художника, митця, естета. Почуття краси, на думку А.С. Макаренка, є іманентною рисою кожної особистості, вона є могутньою силою, що обов’язково повинна бути актуалізована у процесі культурної соціалізації особистості. Педагог наполягав: “Ніколи не забувайте аксіоми: “Прагнення до краси, що міцно закладено природою у кожній людині, є кращим важелем, яким можна повернути людину до культури”. І далі: “Краса – найбільш могутній магніт, і захоплює не тільки гарне обличчя або фігура людини, але й гарний вчинок, гарний спектакль, концерт, вишивка і навіть гарний картонний солдатик” [3, 66].

Однак головним предметом естетичного задоволення були для А. Макаренка ті якісні перетворення, що відбувалися з його вихованцями, з дитячим колективом у цілому.

Загалом, А.С. Макаренком була створена цілісна система естетизації життя особистості та колективу. Складовими цієї системи є такі:

- естетика поведінки, яка передбачала гармонізацію активності та гальмування особистості в її зовнішніх та внутрішніх проявах;
- естетика дисципліни, що виражалась здійсненні шляхетних вчинків;
- естетика воєнізації життя колективу, зовнішнім проявом якої стала чітка система символів, значущих як для колективу в цілому, так і для кожного вихованця зокрема (сигнали, рапорти, салют, прапор, форма одягу тощо);
- запровадження широкого кола форм мистецької діяльності в життя колективу (хор, оркестр, театр, кіно, клубна робота, читання художньої літератури, образотворче мистецтво, прикладні мистецтва тощо);
- естетика побуту, тобто чистота, точність, порядок, охайність, смак, квіти;
- естетика зовнішнього вигляду, що проявлялась в акуратності, вишуканості (красі одягу, мови, рухів, тіла);

- естетика праці, яка полягала у прагненні досягти досконалості трудового процесу і результатів праці;
- естетика відпочинку;
- естетика традиційних свят.

Вагомим аспектом розгляду чинників ефективної соціалізації особистості у закладах Макаренка повинен стати аналіз *реальності її результатів*.

Ставлення Антона Семеновича до якості своєї роботи було висловлено з притаманними для нього вимогливістю і максималізмом так: “Я категорично стверджую і все життя говорю: жодного відсотка браку, жодного загубленого життя” [2, 292]. Ця категорична вимога стала гаслом педагогічних колективів, з якими працював Педагог.

Виховна система Педагога дійсно не давала браку. Всі вихованці, які перебували в колонії чи комуні достатньо тривалий час, стали чесними працівниками і громадянами своєї країни. Більша половина з них загинула на фронтах Великої Вітчизняної війни, чесно виконуючи свій громадянський обов’язок.

Реальність результатів макаренківської системи соціалізації особистості полягає, по-перше, у безпосередньому спасінні життя вихованців від фізичного знищення в умовах економічної та соціально-політичної кризи кінця 10-х – початку 20-х рр., в умовах голодомору 30-х рр. ХХ ст. По-друге, макаренківські навчально-виховні заклади були успішними у справі професійної соціалізації: підготували велику кількість грамотних, кваліфікованих молодих робітників, що були вкрай необхідними країні в умовах індустріалізації; у справі політичної та громадянської соціалізації: вихованці А. Макаренка чесно виконали свій громадянський обов’язок на фронтах Великої Вітчизняної війни, завжди були активними учасниками політичного життя своєї держави. По-третє, цінність аналізованої системи полягає в тому, що вона застосовувалась у закладах пенітенціарного типу, які стали працювати без рецидивів повернення вихованців до антисоціальної діяльності. По-четверте, макаренківська система стала взірцем для наслідування, була творчо відтворена і розвинута у цілій плеяді авторських шкіл, які дістали назву школи-господарства. Нарешті, майстерний літературний виклад

А.С. Макаренком реальних фактів своєї професійної діяльності, її теоретичне узагальнення у ряді творів науково-педагогічного характеру сприяли перетворенню його творчої спадщини на найбільш значущий та відомий у всьому світі педагогічний символ епохи.

Останнім аспектом розгляду чинників ефективної соціалізації вихованців у закладах Макаренка є характеристика особливостей контекстуальних впливів на діяльність виховної системи. Педагог уважав обов'язковою умовою успішної соціалізації вихованців їх залучення до життя суспільства, що було особливо значущим в умовах життя дітей у виховному закладі закритого типу.

Найбільш системно і доцільно організованою була система зв'язків з навколишнім світом комуні ім. Ф. Держинського. Шефами цього закладу були харківські чекісти, які надавали йому фінансову підтримку (відраховували на етапі створення комуні певний відсоток від своєї заробітної платні на будівництво та утримання комуні), зробили моральний вплив (дуже часто бували в закладі, цікавились усіма аспектами його життя). Успішній професійній та громадянській соціалізації вихованців сприяли шефські відносини з трудовими колективами Харкова, передусім з вагоноремонтним заводом. Надзвичайно активними і різносторонніми були і культурні зв'язки комуні з містом. Вихованці А. Макаренка згадують, як щодня у них було не менше двадцяти безкоштовних білетів у різні театри (російської та української драми) та в цирк. Театральним гуртком у комуні професійно керував режисер драматичного театру [1, 62].

Важливою складовою соціального контексту діяльності макаренківських виховних колективів ставали і їх випускники, з якими підтримувались постійні контакти. Випускники часто бували у своїй "alma mater", отримували від колонії (комуні) як моральну, так і матеріальну підтримку, що допомагала подолати численні труднощі і не схибити в житті. У свою чергу позитивний приклад, яким були випускники, допомагав вихованцям вірити у можливість позитивної життєвої перспективи, більш упевнено творити своє майбутнє.

Таким чином, на успішне входження випускників у суспільне життя, на їх інтеграцію у трудові колективи, в громадське життя країни,

становлення як соціальних індивідів була спрямована вся система життєдіяльності макаренківських колективів, усе багатство їх доцільно організованих виховних впливів. Саме така організація, в якій гармонізованими були вхідні параметри, контекстуальні чинники та процесуальні характеристики, привела до ефективних результатів, головним свідченням якого є долі вихованців А. Макаренка, абсолютна більшість яких були чесними людьми, трудівниками, громадянами, батьками та матерями сімейств, якими їх Вихователь міг би пишатися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лысенко П.Г. Судьбы воспитанников А.С. Макаренко. Документально-биографические очерки. – Полтава: ОГОИ “Полтавский литератор”, 1994. – 203 с.
2. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе. Пед. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 4. – С. 287 – 314.
3. Макаренко А.С. Вроде методического плана клубной работы. Пед. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 1. – С. 64 – 67.
4. Макаренко А.С. Педагогическая поэма. Пед. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 3. – С. 8 – 445.
5. Макаренко А.С. Методы воспитания. Пед. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1983 – 1986. – Т. 4. – С. 123 – 139.
6. Макаренко А.С. Педагоги низируют плечима / Марш 30 року. ФД-1. З історії комуни ім. Ф.Е. Дзержинського. – К.: Радянська школа, 1972. – С. 225 – 233.
7. Явлинский А.Г. Учитель и друг // А.С. Макаренко. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1954. – С. 118 – 119.

УДК 371.4

О.Я. Троценко

*Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника*

МОДЕЛЬ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ А.С. МАКАРЕНКА

У статті розглянуто особливості навчально-виховної системи А.С. Макаренка й інших класиків європейської педагогічної думки. Значну увагу звернено на такі аспекти освітньої системи А.С. Макаренка, як особистісний підхід до учня, колективні форми навчання, розвиток педагогічної майстерності, використання педагогічних ігор у навчальному процесі, а також з'ясовано доцільність їх запровадження у процес професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

The article deals with the main features of educational system, introduced by A. Makarenko and other classics of European pedagogical thought. Great attention is paid to such aspects of Makarenko's pedagogical system as individual approach to every student, importance of the development of pedagogical skills and possibility of usage of pedagogical games in the process of professional preparation of future teachers.